

prof. dr hab. inż. ANDRZEJ JAJSZCZYK

Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

Członek Rady Naukowej ERC

ERC A ZAPOBIEGANIE NIEUCZCIWOŚCI NAUKOWEJ

Europejska Rada ds. Badań Naukowych (ERC) jest agencją grantową Komisji Europejskiej, finansującą ambitne, z natury ryzykowne, badania naukowe, które dają szansę na dokonanie przełomowych odkryć czy na znaczące powiększenie zrozumienia otaczającego nas świata. ERC posiada bezprecedensową autonomię – wszelkie decyzje dotyczące strategii i programów działania, rodzajów i organizacji konkursów grantowych, podziału dostępnych środków oraz wyłaniania ekspertów oceniających wnioski o finansowanie projektów badawczych podejmuje dwudziestodwuosobowa Rada Naukowa. Operując rocznym budżetem przekraczającym dwa miliardy euro, ERC oferuje trzy podstawowe rodzaje grantów, uwzględniające potrzeby uczonych na różnych etapach rozwoju naukowego, a także granty wspierające badania kilku głównych wykonawców, powodujące znaczący efekt synergii. Oferuje również mniejsze granty, wspierające praktyczne wykorzystanie wyników wcześniejszych badań. W swoich działaniach ERC, zarówno gdy idzie o jej radę naukową, jak i agencję wykonawczą, czyli biuro, przykłada ogromną wagę do zapobiegania i zwalczania przypadków nieuczciwości naukowej.

Rodzaje nieuczciwości naukowej

ERC stosuje się do zasad postępowania, określonych w *Europejskim kodeksie dotyczącym rzetelności badań naukowych*¹. Zgodnie z tym kodeksem, za najgroźniejsze rodzaje nieuczciwości naukowej przyjmuje się fabrykowanie i fałszowanie danych oraz dokonywanie plagiatów. Inne rodzaje nierzetelności obejmują między innymi manipulowanie autorstwem prac i pomniejszanie roli innych naukowców, popełnianie autoplagiatów, selektywne cytowanie w celu zwiększenia widoczności własnych wyników naukowych bądź w celu spełnienia oczekiwań redaktorów, recenzentów czy kolegów, zatajanie uzyskanych wyników, pozwalanie sponsorom na naruszanie niezależności procesu badawczego bądź tendencyjne publikowanie wyników. Nieuczciwe jest także nieuzasadnione rozszerzanie bibliografii w publikacjach, bezpodstawne oskarżanie innych badaczy o nierzetelność naukową, wypaczenie osiągnięć naukowych, przypisywanie nadmiernej wagi uzyskanym wynikom bądź ich praktycznej użyteczności, opóźnianie lub utrudnianie pracy innych naukowców, nadużywanie stanowiska w celu zachęcania do nierzetelności naukowej, ignorowanie prawdopodobnego naruszania zasad rzetelności przez innych bądź pomoc w ich ukrywaniu, a także tworzenie lub wspieranie czasopism podkopujących zasady rzetelności (*predatory journals*).

Stały komitet ERC

Główny ciężar walki z nieuczciwością naukową w ERC leży na stałym Komitecie Rady Naukowej ds. konfliktu interesów, nieuczciwości naukowej i zagadnień etycznych (*Standing Committee on Conflict of Interests, Scientific Misconduct and Ethical Issues: CoIME*). W skład komitetu wchodzi przewodniczący ERC i sześciu innych członków rady naukowej. Zadaniem CoIME jest formułowanie zasad postępowania dotyczących konfliktów interesu, oszustw i zagadnień etycznych związanych z działalnością ERC, a także ustalanie kryteriów i rozważanie każdego przypadku bądź sytuacji, w których mogą wystąpić problemy etyczne. W realizacji tych obowiązków komitet współpracuje z biurem ERC (ERCEA). CoIME zbiera się kilka razy w roku, na ogół przy okazji posiedzeń plenarnych ERC. Komitet opracował strategię

¹ *The European Code of Conduct for Research Integrity*, Revised Edition, ALLEA – All European Academies, Berlin 2017, <https://allea.org/code-of-conduct/> (dostęp: 13.01.2020).

postępowania z przypadkami nierzetelności naukowej (*ERC Scientific Misconduct Strategy*).

Wspomniana strategia zakłada, że główną odpowiedzialność za wykrywanie, badanie i karanie przypadków nieuczciwości naukowej ponoszą instytucje zatrudniające grantobiorców. ERC zaleca, aby instytucje takie posiadały struktury stojące na straży uczciwości naukowej, a także potrafiące sobie radzić z przypadkami nieuczciwości zasygnalizowanymi przez ERC. Wspomniane instytucje mają obowiązek poinformowania ERC o zastosowanych środkach. Za wyborem opisanego sposobu podejścia do walki z nieuczciwością naukową stało kilka powodów. Jednym z nich jest to, że ERC nie posiada własnych możliwości prowadzenia dochodzeń dotyczących nieuczciwości. Innym, fakt bardzo zróżnicowanych podejść do walki z takimi nieuczciwościami w krajach macierzystych wnioskodawców bądź głównych wykonawców badań finansowanych przez ERC.

Niezależnie od tego, o czym wspominam powyżej, w tym poczynaniach instytucji zatrudniających naukowców podejrzanych o nieuczciwość, ERC także podejmuje odpowiednie działania, zgodnie z przyjętymi procedurami.

Procedury postępowania

Przyjęta przez ERC procedura postępowania obejmuje następujące elementy²:

1. Informacja początkowa

W razie uzyskania informacji o wystąpieniu lub podejrzeniu przypadku nieuczciwości naukowej, dotyczącego wnioskodawcy bądź projektu ERC, członkowie rady naukowej i pracownicy biura ERC są zobowiązani do niezwłocznego pisemnego poinformowania o tym dyrektora biura oraz przewodniczącego komitetu CoIME.

2. Poufność i uczciwość

W czasie postępowania dotyczącego zarzutów ERC chroni związane z nimi informacje, dzieląc je jedynie z uczestnikami postępowania, gdy jest to niezbędne i zgodne z procedurą biura ERC. Ocena zarzutów powinna odbyć się bez zbędnych opóźnień i uczciwie w stosunku osoby podejrzanej o nierzetelne działania.

² *ERC Scientific Misconduct Strategy*, https://erc.europa.eu/sites/default/files/document/file/ERC_Scientific_misconduct_strategy.pdf (dostęp: 13.01.2020).

3. Ocena zarzutów

Wstępnej oceny zarzutów dokonuje dyrektor biura ERC, uzgadniając swoje działania z członkami komitetu CoIME. Gdy taka wstępna ocena wskazuje na to, że nieprawidłowości rzeczywiście wystąpiły, podejmowane są bardziej szczegółowe badania danego przypadku. Komitet może się wtedy konsultować z innymi członkami rady naukowej ERC bądź pracownikami biura, a także spowodować zatrudnienie zewnętrznych ekspertów. W szczególnie trudnych przypadkach, sprawa staje się przedmiotem oceny i decyzji co do dalszego postępowania przez radę naukową ERC.

Procedura postępowania biura ERC jest zgodna z ogólnymi regułami przedstawionymi powyżej i obejmuje powiadomienie OLAF (*European Anti-Fraud Office*) oraz Komisji Europejskiej, a także przesłuchanie stron. Decyzja dyrektora biura może obejmować m.in. zawieszenie bądź wycofanie wniosku z ewaluacji, żądanie podjęcia działań przez pracodawcę wnioskodawcy, a także zawieszenie bądź zakończenie finansowania. Informacje o wszystkich rozpatrywanych przypadkach są umieszczane w sprawozdaniach rocznych z działalności biura i rady naukowej ERC. ERC zachowuje prawo upubliczniania przypadków naruszania zasad uczciwości naukowej.

Sankcje

Za naruszenie zasad uczciwości naukowej w ubieganiu się o granty ERC bądź w trakcie ich realizacji grożą różnorodne sankcje. Sankcje te wynikają z przepisów Unii Europejskiej lub wewnętrznych regulacji ERC. Przede wszystkim jednak, jak już wspomniano, wykrycie, ocena i ukaranie nierzetelności należą do jednostek naukowych zatrudniających wnioskodawców bądź grantobiorców.

Podstawy prawne sankcji nakładanych przez ERC są zawarte w następujących dokumentach Unii: *Rules for Participation and Dissemination in H2020* oraz *Financial Regulation applicable to the general budget of the Union*, a także wewnętrznych regulacjach ERC: *ERC Rules for Submission and Evaluation H2020*, *ERC Work Programme*, *ERC Model Grant Agreement Model Expert Contract for (ERC) experts H2020* i *Letter of Appointment for ERC Remote Referees*.

W szczególności można wstrzymać rozpatrywanie wniosków grantowych, naruszających zasady etyczne i istniejące regulacje prawne bądź niespełniające wymagań określonych w *Programie Pracy ERC* na dany rok. Złamanie

zasad rzetelności naukowej, poza odrzuceniem wniosku o finansowanie, może także skutkować żądaniem podjęcia odpowiednich działań przez instytucję zatrudniającą, zmniejszeniem wysokości grantu bądź jego wstrzymaniem lub zakończeniem. Dodatkowo naukowcy postępujący nieuczciwie, których wnioski zostały z tego powodu odrzucone, narażają się na ograniczenia, dotyczące ponownego zgłaszania wniosków. Maksymalny czas trwania takich ograniczeń jest określony szczegółowymi przepisami. Dotyczy to także kar finansowych nakładanych na naukowców realizujących granty.

Jedną z potencjalnych sankcji jest umieszczenie danych postępującego nieuczciwie wnioskodawcy bądź grantobiorcy w utrzymywanej przez Komisję Europejską bazie danych EDES (*Early Detection and Exclusion System*). Baza ta umożliwia wczesne wykrywanie osób lub jednostek zagrażających interesom finansowym Unii Europejskiej, wykluczanie osób lub jednostek z możliwości otrzymywania funduszy unijnych oraz nakładanie kar finansowych na osoby bądź jednostki. Wszystkie osoby, których dane są wprowadzane do bazy EDES, są o tym fakcie powiadamiane odpowiednio wcześniej.

Kodeks postępowania eksperta

Kluczową rolę w ocenie i wyborze wniosków o finansowanie odgrywiają niezależni eksperci wybierani i mianowani przez radę naukową ERC. Obowiązuje ich kodeks postępowania³, którego główne punkty zostaną omówione poniżej i do którego przestrzegania eksperci zobowiązują się na piśmie.

Ekspert powinien wykonywać swoje zadania uczciwie i sprawiedliwie oraz z zachowaniem poufności, zgodnie z procedurami ERC. Ważne jest także to, że ekspert reprezentuje wyłącznie siebie, a nie jakkolwiek organizację. Ma on obowiązek natychmiastowego zawiadomienia przedstawiciela biura ERC w przypadku wystąpienia potencjalnego konfliktu interesu i jeżeli występuje takie niebezpieczeństwo, ekspert nie może brać udziału w ocenie wniosku, którego taki konflikt mógłby dotyczyć.

Istotną część omawianego kodeksu postępowania dotyczy zasad poufności. Eksperci nie mogą ujawniać żadnych informacji na temat opiniowanych wniosków osobom innym niż bezpośrednio zaangażowane w ich obsługę oraz

³ *Code of conduct for independent experts ("experts") in peer review evaluations*, https://erc.europa.eu/sites/default/files/content/2_AL_Annex_CodeOfConduct.pdf (dostęp: 13.01.2020).

nie mogą kontaktować się z wnioskodawcami i potencjalnymi członkami ich zespołów badawczych. Kontakty takie mogą jedynie wynikać z formalnych przesłuchań wnioskodawców w trakcie procesu ewaluacji. Eksperti nie mają prawa przekazywać jakichkolwiek informacji wnioskodawcom czy instytucjom, w których mają być wykonywane badania, na temat sporządzonej przez nich oceny, a same wnioski nie mogą być modyfikowane w trakcie ich ewaluacji. Eksperti nie mogą także ujawniać nazwisk innych ekspertów zaangażowanych w ocenę i odpowiadają za utrzymanie poufności wniosku otrzymanego do oceny. Biuro ERC może, po zakończeniu procesu ewaluacji, ujawnić nazwiska ekspertów, ale bez wskazywania, które z wniosków dany ekspert oceniał. Przez cały czas oceny jawne są nazwiska przewodniczących poszczególnych zespołów ekspertów. Gdy ocena odbywa się w siedzibie ERC, ekspert nie ma prawa wynieść żadnych części wniosków, ani notatek związanych z ewaluacją. Ekspert nie może kontaktować się z innymi osobami, aby uzyskać dodatkowe informacje na temat wnioskodawcy bądź treści wniosku, poza szczególnymi przypadkami, ale tylko po uzyskaniu zgody pracowników biura ERC, nadzorujących dany proces ewaluacji. Ekspert może jednak korzystać z innych źródeł informacji niż te dostępne za pośrednictwem Internetu czy baz publikacji.

Postępowanie w przypadku konfliktu interesów

Jednym z ważnych aspektów sprawiedliwej oceny wniosków o finansowanie złożonych do ERC, są jasne zasady postępowania w przypadku wystąpienia, bądź jedynie podejrzenia wystąpienia, konfliktu interesów. Wyróżnia się przy tym dwa typy takich konfliktów – „wykluczający konflikt interesu” i „potencjalny konflikt interesu”⁴. Z tym pierwszym mamy do czynienia w następujących przypadkach: udział eksperta w przygotowywaniu wniosku grantowego, możliwość uzyskania korzyści w przypadku przyjęcia bądź odrzucenia wniosku, bliskie związki rodzinne z osobą reprezentującą jednostkę wnioskodawcy lub bliskie związki rodzinne bądź inne osobiste z wnioskodawcą. Wykluczający konflikt interesu występuje również w przypadku, gdy ekspert miał bądź ma znaczące związki, pozytywne bądź negatywne, typu mistrz – uczeń z wnioskodawcą, jest dyrektorem, członkiem rady bądź partnerem jed-

⁴ *ERC rules on conflicts of interest*, https://webgate.ec.europa.eu/erc/webexp/files/erc_rules_on_conflict_of_interest.pdf (dostęp: 13.01.2020).

nostki wnioskodawcy, pracuje bądź pracował w ciągu ostatnich trzech lat w jednostce wnioskodawcy, a także gdy istnieją jakiegokolwiek inne przesłanki ograniczające zdolność do bezstronnej oceny wniosku.

W przypadku bliskich związków rodzinnych eksperta (małżonek, partner, dziecko, rodzeństwo, matka bądź ojciec itd.) ekspert jest całkowicie wykluczony z oceniania jakiegokolwiek wniosków osoby związanej rodzinnie, a także wniosków z nimi konkurujących w danym konkursie⁵. W przypadku innych rodzajów wykluczającego konfliktu interesu, ekspert nie może brać udziału w ocenie wniosku, w przypadku którego taki konflikt występuje. Oznacza to w praktyce, niewyznaczenie go do oceny wniosku przez przewodniczącego panelu, a także konieczność opuszczenia sali obrad w czasie dyskusji nad takim wnioskiem bądź w przypadku przesłuchiwania wnioskodawcy. Niekiedy stwarza to istotne problemy, zwłaszcza gdy ekspert reprezentuje dużą i aktywną jednostkę naukową, z której pochodzi znaczna liczba wniosków o finansowanie w danym panelu. Jest to szczególnie widoczne w przypadku dużych organizacji badawczych, stanowiących formalnie jedną jednostkę, jak francuski CNRS czy niemieckie instytuty Maxa Plancka. ERC dopuszcza wtedy, w uzasadnionych przypadkach, wyjątki. Na przykład ekspert pracujący w instytucie Maxa Plancka może być dopuszczony przez biuro ERC do oceny wniosku pochodzącego z innego instytutu należącego do tej samej sieci jednostek badawczych, w przypadku, gdy jego kompetencje są niezbędne w procesie oceny. Należy jednak zaznaczyć, że w szczególnych przypadkach, na przykład wieloletniej bliskiej współpracy eksperta i wnioskodawcy, pracownik biura obsługujący dany panel może wykluczyć eksperta z oceny nie tylko danego wniosku, ale i wszystkich wniosków konkurencyjnych.

Potencjalny konflikt interesu obejmuje takie sytuacje, jak bieżąca, bądź mająca miejsce w ciągu ostatnich trzech lat, współpraca naukowa lub biznesowa z jednostką naukową wnioskodawcy czy istnienie jakiegokolwiek innych przesłanek, które mogą powodować wątpliwości osób trzecich co do zdolności do bezstronnej oceny wniosku.

Eksperci mają obowiązek potwierdzenia, że w ich przypadku nie występuje wykluczający bądź potencjalny konflikt interesu, związany z każdym wnioskiem bądź projektem, który mają oceniać. Jeżeli taki konflikt wystąpi, podejmowane są działania zależne od rodzaju konfliktu. Warto dodać, że ekspert nie może uczestniczyć w procesie ewaluacji, jeżeli sam jest głównym wykonawcą

⁵ *Conflict of Interest. Memo for ERC independent experts*, https://erc.europa.eu/sites/default/files/content/Conflict_of_Interest-Memo_for_independent_experts.pdf (dostęp: 13.01.2020).

bądź członkiem zespołu badawczego, występującego o grant w tym samym konkursie. W przypadku wystąpienia potencjalnego konfliktu interesu, decyzję o dopuszczeniu eksperta do oceny konkretnego wniosku podejmuje pracownik biura ERC, odpowiedzialny za dany panel.

Działania prewencyjne

ERC prowadzi różnorodne działania mające ograniczyć liczbę przypadków nierzetelności naukowej, w tym nieuczciwości w procesie oceny wniosków i projektów grantowych. Są to przede wszystkim działania informacyjne.

W przypadku naukowców starających się o granty ERC, muszą oni już na etapie składania wniosków zadeklarować, że posiadają pisemną zgodę wszystkich uczestników proponowanych badań na wzięcie w nich udziału oraz na treść wniosku. Główny wykonawca musi także potwierdzić prawdziwość i kompletność zawartych we wniosku informacji, a także oświadczyć, że wniosek spełnia standardy etyczne badań, w tym jest zgodny z zasadami rzetelności naukowej. Również instytucja zatrudniająca wnioskodawcę musi zadeklarować, że są w niej przestrzegane zasady naukowej rzetelności oraz że osoby prowadzące badania naukowe stosują dobre praktyki w pracy badawczej i wystrzegają się naruszania zasad rzetelności opisanych w *Europejskim kodeksie dotyczącym rzetelności badań naukowych*. W przypadkach naruszenia zasad rzetelności instytucja jest zobowiązana do ich rozpoznania i ścigania, a także zawiadomienia ERC. Na etapie podpisywania umowy związanej z finansowaniem badań w ramach uzyskanego grantu, grantobiorca musi potwierdzić w kontrakcie wspomniane wyżej zobowiązania.

Jeżeli chodzi o ekspertów biorących udział w procesie ewaluacji wniosków i oceniających zrealizowane projekty, to działania ERC omówiono już wcześniej w niniejszym tekście, w jego częściach poświęconych kodeksowi postępowania ekspertów oraz zapobieganiu konfliktom interesów. Przewodniczący wszystkich paneli spotykają się, przed rozpoczęciem procesu ewaluacji, w biurze ERC, w Brukseli, gdzie w trakcie całonocnych warsztatów omawiane są między innymi zasady przestrzegania zasad rzetelności naukowej i uczciwości przebiegu procesu oceny wniosków. W trakcie tych warsztatów ich uczestnicy oglądają film na temat unikania wpływów nieświadomych uprzedzeń, związanych na przykład z płcią, krajem pochodzenia naukowca, pochodzeniem etnicznym itd. Również przed samym rozpoczęciem obrad pracownicy biura ERC mają krótką sesję informacyjną dla wszystkich ekspertów

w poszczególnych panelach, przypominającą zasady rzetelności w ocenie wniosków grantowych. W obradach paneli często uczestniczą także, w charakterze obserwatorów, członkowie Rady Naukowej ERC – jednym z ich zadań jest zwracanie uwagi na to, czy w procesie oceny wniosków przestrzega się przyjętych przez agencję zasad.

Wnioski

Europejska Rada ds. Badań Naukowych przykładą wielką wagę do zapobiegania oraz zwalczania przypadków nieuczciwości naukowej, a także dba o to, by procesy oceny wniosków o finansowanie, a także oceny zrealizowanych projektów, były rzetelne. Rada Naukowa ERC regularnie dokonuje przeglądu procedur związanych z rzetelnością naukową i, od czasu do czasu, dokonuje ich uściślenia bądź modyfikacji. Rada poważnie traktuje również pojawiające się niekiedy zarzuty, że ERC zbyt miękko podchodzi do zdarzających się przypadków nieuczciwości. Zarzuty te wynikają m.in. z tego, że nie wszyscy zdają sobie sprawę z długiego niestety na ogół czasu trwania procedur, wszczynanych z powodu wykrycia przypadków nierzetelności, a także z tego, że ERC nie posiada możliwości samodzielnego prowadzenia tego typu dochodzeń, a ich ciężar spoczywa na instytucjach zatrudniających naukowców. Tym niemniej Rada nie ustaje w wysiłkach, by usprawnić procedury ERC związane ze zwalczaniem nieuczciwości w badaniach naukowych.